

A magatartás jellegzetességei katasztrófa-szituációk okozta veszélyhelyzetekben

A szerző egyetemi doktori disszertációjában kísérte meg bizonyítani egy hazánkban új alkalmazott tudományterület, a katasztrófa-pszichológia létjogosultságát. A csapások és katasztrófák közös pszichológiai hatásait emeli ki, a szituációkat veszélyhelyzetként értelmezi, és elsősorban a civil környezetre kíváltott, a mentés során tapasztalható reakciókat vizsgálja. Néhány, a katasztrófapszichológia által fel nem tárt területen utalás történik katonák harchelyzetben megfigyelt reakcióira is, ezek azonban a civil környezetre közvetlenül nem adaptálhatók. Mivel a honvédségnek egyik igen fontos feladata a katasztrófavédelemben való aktív részvétel, így a szakterület néhány humán jellegű problémájával kapcsolatos megállapítás és javaslat minden bizonnyal felkeltheti olvasóink érdeklődését. A cikk az említett disszertációhoz kapcsolódó kutatás azon megállapításait mutatja be vázlatosan, amelyek leginkább hasznára válhatnak a civil lakosság mentésében részt vevő katonai vezetőknek.

A katasztrófa-pszichológia jelenlegi hazai problémáinak feltárására és a javaslatok megfogalmazására irányuló kutatásom megkezdése előtt 3 hipotézist fogalmaztam meg, melyeket végül is a szakirodalom megállapításai és néhány empirikus vizsgálat teljes mértékben igazolt.

A VÉSZHELYZETI MAGATARTÁSOK

---

1. hipotézis: *A magatartástudomány kutatási módszereivel a vészhelyzeti viselkedési formákról feltárható annyi ismeret, törvényszerűség, amely elegendő a szabályozás lehetőségeinek megfogalmazásához. Ezek az ismeretek, törvényszerűségek megalapozhatják egy új tudományterület, a katasztrófa-pszichológia létjogosultságát.*

A kutatás során megállapítottam, hogy a vészhelyzeti magatartásokkal kapcsolatban leginkább fejlett országokban található a témával foglalkozó szakirodalom. Ezek túlnyomó része a megtörtént katasztrófa-szituációkról gyűjtött információk és a résztvevők (áldozatok és segítők) körében később végzett vizsgálatok, felmérések alapján történt feldolgozás, következtetések levonása. A világ számos országában működő különböző intézettel, tanszékkal vettem fel a kapcsolatot és kaptam tőlük – hazánkban fel nem lelhető – cikkeket, folyóiratokat, könyveket. A témában összegyűlt információhalmaz arra enged következtetni, hogy *szervezettebb keretek között kialakítható a szabályozási lehetőségeink megfogalmazásához szükséges szakirodalmi információs bázis.* Természetesen a más helyen, időben és más etnikumra vonatkozó megállapításokat csak bizonyos szakmai szűrő közbeiktatásával lehet adaptálni, és hazai empirikus kutatásokkal kell egészíteni. Utóbbiakkal kapcsolatban az a véleményem, hogy *igen értékes szakmai információk jelennek a vészhelyzetekben operatív vezetői, parancsnoki tevékenységet ellátók tapasztalataiban.* A különböző archívumok és levéltárak mind a háborús helyzetek, mind a katasztrófa-szituációk területén számos pszichológiai, szociológiai jellegű információval segíthetik a kutatót.

A kutatás során azt tapasztaltam, hogy a lélektani kérdések egyre inkább előtérbe kerülnek a védelmi szférában is. A témában jártas szakemberek véleménye is az, hogy a gyakorlati szükségletek nagy valószínűséggel meg fogják teremteni egy új alkalmazott pszichológiai tudományterület, a katasztrófa-pszichológia kialakulásának feltételeit.

2. hipotézis: *Hazánkban az eddigi intézményesített – többnyire szokásjogon alapuló – szabályozási, szervezeti, operatív gyakorlati technika a centrikus és a legkritikusabb vészhelyzeti magatartásmódok kezelésében lemaradt a magatartástudomány által kínált lehetőségek hasznosításában.*

A fenti feltevésre a hazai empirikus kutatások adták meg a választ. *Jelenleg hazánkban nem működik vészhelyzetek lélektani kérdéseivel foglalkozó szervezet, jogszabály ilyen kérdésekre néhány általános megfogalmazást kivéve nem utal, mint például a lakosság tudati felkészítése a honvédelmi alapelvekben. Egyes részkérdések kutatása elvi szinten folyik (személyi kockázat, döntés pszichológiája), a gyakorlat azonban lényegében az alkalmasságvizsgálatokra szorítkozik. A katasztrófavédelem két legjelentősebb szervezetének, a tűzoltóságnak és a polgári védelemnek nincs a témával foglalkozó szervezete, pszichológust, szociológust nem foglalkoztatnak. Az interjúkban a megkérdezett parancsnokok úgy nyilatkoztak, hogy a gyakorlatban a rutin, a mindenkori helyzet, a tapasztalat dönti el a kérdéseket. A kérdőíves felmérés arra utal, hogy az állomány nagy része nyitott ugyan ezekre a kérdésekre, de kiképzésük során a humán szempontok háttérbe szorultak, pszichológiai ismereteik gyengék. A parancsnokok a mentés során esetenként vagy saját mentális korlátaikba ütköznek, vagy beosztottaik, illetve az áldozatok reakciói kötik le őket, ami lerontja – a technika által egyébként biztosított – eredményességet. A hipotézisben említett lemaradást tovább növeli a pszichológia, a pszichológus szerepével kapcsolatos általános ismeret- és információhiány, amely bizonyos „érintkezési szorongást” vált ki és hátráltatja a szakemberek alkalmazását.*

3. hipotézis: *A humán beállítottságú szemléletmód és a pszichológia alkalmazásával jelentős személyi és anyagi veszteségek kerülhetnek el, illetve a feladat kisebb erővel és idő alatt végrehajtható.*

Mind a hazai és külföldi szakirodalom, mind az empirikus kutatások több ízben utalnak arra, hogy az emberi hozzáállás és a lélektani ismeretek megfelelő alkalmazásával kisebb mértékben keletkeznek újabb problémák, a pusztító tényezők hatása kevésbé lesz súlyos, a mentési feladat kevesebb anyagot, eszközt, létszámot igényel. Sokszor egy tudatos vagy éppen spontán elhangzott szó, egy érintkezés csodákat tehet, egy másik helyzetben ugyanez pánikot robbanthat ki. *Bizonyos ismeretek legalább alapfokú elsajátítása ugyanolyan fontos lehet, mint a fizikai elsősegélynyújtási vagy a munkavédelmi ismeretek.*

Az irodalom általában kiemelten kezeli a lakosság veszélyekről való tudatosítása kérdését. Az *Egyesült Nemzetek Környezeti Programja (UNEP)* is hangsúlyozza, hogy a műszaki eszközökkel elérhető kockázat további csökkentése a lehetőségek határához érkezett, a humán tényezőkben rejlő lehetőségek pedig még kihasználatlanok. Mind a háborús, mind a katasztrófa-szituációk tapasztalatai azt mutatják, hogy lényegesen kisebb veszteségeket szenved el az előre felkészített lakosság, mert a katasztrófa kezdeti időszakában megtett intézkedések és tevékenység döntő a végkifejlet szempontjából.

A védelmi szervezetek közül elsőként a *Határőrség* hozta létre humán szolgálatát. Tevékenysége további bizonyítékokkal fog szolgálni az emberi tényezőkben rejlő lehetőségek, köztük a pszichológiai módszerek gyakorlati hasznáról.

A kutatás fő iránya a hipotézisek igazságának vizsgálatára irányult, emellett azonban olyan információk is keletkeztek, amelyekből egyéb, lényeges következtetések vonhatók le. A tapasztalatok s a kutatási eredmények alapján *a lakosság esetében döntő fontosságúnak bizonyult a tudatosítás kérdése*. Az egyik legnagyobb veszélyt jelentheti az információktól elzárt, tudatlan lakosság. A veszély tudatosítása, a megfelelő szintű ismeretek viszont megindítják a vészhelyzetek kezelését közösségi szerveződési alapon is. Ezek a folyamatok lényeges előrelépést jelenthetnek a kockázatok visszaszorításában.

A katasztrófák mellett, hogy a szenvedés, a halál hordozói, mind az egyén, mind a közösségek tekintetében előidézhető lehetnek pozitív jellegű lelki tartalmak kialakulásának, folyamatok elindításának. Az egyénben elhalványul a sebek okozta fájdalom és felülkerekedik a remény. *A fenyegetettség elmúltával előtérbe kerülnek a „mi együtt segítettünk és oldottuk meg” pozitív élményei*. Kiderül, hogy a bátorság volt a jellemző, hogy megszűntek a hétköznapi megalázóan szétválasztó faji, vallási korlátok, a társadalmi osztályokat elválasztó sóropók. A családokban és más csoportokban megvitatják az eseményeket, kicserélik tapasztalataikat, így kölcsönösen lelki megnyugvást és érzelmi felszabadulást nyújtanak egymásnak. Mindez segíti az egyént abban, hogy képes legyen uralkodni az események felett és magyarázatot adni a mindennapi élet természetes rendjén kívüli eseményekre is.

A mentést végzőkre, a segítőkre a legsúlyosabb lelki hatást a mások szenvedésével való azonosulás, a helyzetükbe való beleélés, együttérzés, a lelki teher „átvétele” jelenti. Ez a veszély különösen a laikus és a kezdő segítőket fenyegeti olyan helyzetekben, amikor nem a fizikai segítségnyújtás, mentés a feladat, hanem inkább a pszichológiai, szociális támogatás, gondoskodás, meghallgatás.

Az információk és a tapasztalatok gyűjtése során kiderült, hogy a katasztrófa-pszichológia fogalom körébe sorolható résztémával hazánkban számos kutató, oktató foglalkozik, de egymásról semmit, vagy csak keveset tudnak. Eddig az egyéb alkalmazott pszichológiák, mint például a munkalélektan és a sportpszichológia is, számos ponton kapcsolódnak a vészhelyzeti pszichológiához. Kérdés, szükséges-e kiemelni és külön vizsgálni az ember viselkedéséből a rendkívüli helyzetekben működő elemeket. Ezt a kérdést, vagyis a katasztrófa-pszichológia mint önálló tudományterület létjogosultságát a gyakorlat igénye és szükségletei fogják eldönteni.

MAGATARTÁS-PSZICHOLÓGIA ÉS REAKCIÓK

Vészhelyzetben még inkább meghatározó az egyén viselkedésében, a katasztrófa válaszreakcióban, a szituációban elfoglalt szerep (áldozat vagy segítő), valamint a helyzet sajátosságai, mint a katasztrófa, a veszély jellege.

Az alábbiakban néhány olyan jelenség bemutatása következik, amelyeket a katonapszichológiai – a civil sajátosságoknál fogva – nem tárhatott fel, ugyanakkor a katonák az igen sokféle katasztrófaszituáció közül ezekkel igen nagy eséllyel találkozhatnak.

A sajátos vagy a speciális jelző azért indokolt, mert ezek a reakciók döntő többségükben valamilyen katasztrófa esetén, vészhelyzeti szituációban figyelhetők meg. Mivel nem kísérlet közben, laboratóriumi körülmények között határozták meg ezeket, így nem elsősorban a pszichológia tudománya, hanem a védelmi területen dolgozó szakemberek írták le a jelenségeket.

A KÍVÁNCISISÁG VESZÉLYEZTETŐ TÉNYEZŐ

Az 1944-es magyarországi bombázások keserű tanulságai között említi a korabeli Légoltalmi Liga folyóirata, a *Riadó* az esetet¹, amikor a kíváncsiság sok áldozatot követelt. Egy intézmény alkalmazottainak legnagyobb része *kíváncsiságból nem ment le az óvóhelyre*. Az udvarra és az épületekbe becsapódó bombák sokakat megöltek, míg az óvóhelyen tartózkodók épen maradtak. Igaz, a kíváncsiság mellett szerepe volt ebben a magatartásban az épületek alatti óvóhelyektől való túlzott félelemnek is. Ez a védekezési mód akkoriban még idegen volt az emberek számára, féltek az élve eltemettetéstől.

HIEDELMEK, TÉVES ÍTÉLETEK

Szintén a Riadó fenti száma közli, hogy telitalálat érte egy ismert budapesti művészno villájának óvóhelyét, aki a romok alatt lelte halálát. A hiedelem egyrészt az volt, hogy egy ilyen neves (gazdag) embernek csak a legjobb óvóhelye lehet (és lám, ez sem tudta megvédeni a benntartózkodókat), másrészt az, hogy létezik telitalálat ellen biztosan védő lakossági óvóhely. A légoltalom mérnökei kevés sikerrel próbálták meggyőzni a lakosságot, hogy a művészno óvóhelye egyrészt szabálytalanul épült, másrészt – az igen kis valószínűséggel bekövetkező – telitalálat ellen biztosan a jól méretezett és kivitelezett óvóhely sem véd.

Leggyakrabban a túlzottok leírásaiban találkozhatunk a fenti jelenséggel, amely sok esetben egyszerre riasztó, érthetetlen és veszélyes. Egy felmérés szerint², minél inkább ismeri a személy az épületet, annál hajlamosabb a visszatérésre még akkor is, ha a füst telítette a helyiségeket. A visszatérések oka általában nem az emberi élet megmentése, ugyanis időben jóval az életveszélyes helyzetek után jelentkeznek. Visszatérhetnek személyes holmiért, a tűz fejlődésének megfigyeléséért(!), vagy a passzív szerep nem megfelelő tolerálása miatt, főleg ha a tűz kezdetekor a figyelem középpontjában álltak.

BIZTONSÁG – VÁRATLAN CSAPÁS KONTRASZT

A *Titanic* ismert tragédiájánál típusos tömegpánik-jelenség zajlott le. Egyes leírások szerint³ nagy szerepe volt a megfőkezhetetlen pánik kialakulásában annak a kontrasztnak, amely az előzőleg kialakított túlzott, irreális biztonságérzet és a teljesen váratlan katasztrófa között volt. *Bruce Ismay*, a kor tipikus, gátlástalan üzletembere, a hajóstársaság vezérigazgatója az út előtt szélsőségesen magabiztos jelzőkkel ecsetelte a hajó biztonságos voltát. *A jórészt gazdag utasok ezt el is hitték, természetesnek tartva, hogy a pénzükért teljes biztonságot kapnak*. Emellett tanulságos azokat a körülményeket is vizsgálni, amelyeknek összejártsága nélkül a *Titanic* esetében lehet, hogy nem lett volna ilyen súlyos a tragédia. Az álomból való hirtelen felriadás az emberek nagy részénél úgynevezett *paradox fázist* eredményezett, amelynél az *agykérgi gátlás váratlan megszűnése miatt egy nem teljesen világos tudati állapot alakult ki*. Ilyenkor ösztönös érzelmi impulzusok által vezérelt, részben automatikus mozgások a jellemzőek. Ez a lelkiállapot, hasonlóan a kimerüléshez, a tartós félelemhez, igen kedvező feltételeket teremt a pánik kialakulásához. Fokozta a félelmet, hogy az óriási zökkenés után a hajó kürtjei vészjelző bűgásba kezdtek, a hajó áramforrása megrongálódott, a világítás kialudt. A pánik több olyan jelenetet produkált, amelynek látványa a még józanokat is kétségbeesésbe kergette: többen kést rántva igyekeztek mentőövet szerezni; a tisztek több

örjögő, másokat legázoló személyt agyonlőttek; a kitörő fedélközi utasokra rázárták az ajtókat. Több eseteírás hangsúlyozottan emeli ki a hiányos világítás és a félelmetes hangok szorongást keltő hatását.

A ROM „BŰVKÖRÉBEN”

1944-ben a magyar légoltalom alegységei számos értékes tapasztalatra tettek szert a romok alóli mentés során. A műszaki mentők tapasztalata az volt, hogy a túlélő általában nem nyugszik meg addig, míg elő nem kerül hozzátartozójának holtteste. *Preszly Béla* székesfővárosi tűzoltóparancsnok írta le az alábbi esetet: „...Csodálatos az, hogy a ki-
ásott holttest látványa bizonyos mértékben megnyugtatja a hozzátartozóját. Csodálatos az emberek lelkiereje. A Márton utcában például egy férfi éjjel-nappal dolgozott a mentőszakasz emberei között egy pillanatra sem nyugodva, míg végül a romok alól elő nem került feleségének és pár hónapos kislányának a holtteste. Akkor ráborult, kisírta magát és csak aztán tudott elszakadni az épületrom szörnyű bűvköréből.”

LÁTSZAT – JEL – SZIMBÓLUM

A mentésben rutinos parancsnokok mindegyike tudott olyan esetet említeni, amikor *bizonyos jelzésértékű vizuális információknak igen nagy hatása volt elsősorban az áldozatok viselkedésére.* Tűzoltók említik elsősorban, hogy *a technika látványa megnyugtató,* bár az emberek túlzott jelentőséget tulajdonítanak a technikai eszközök mennyiségének. Erdőtüzeknél sokszor nem az oltáshoz, inkább a pánik elkerülése miatt alkalmaznak repülőgépet (Ausztrália).

A bombázások után a romok alóli mentésnél, amennyiben a munkák a tömeg által nem látható helyen történtek – a közmelegnyugtatás érdekében –, a báméskodók felőli oldalra is kellett alegységeket vezényelni és a mentést ott is megkezdeni. Ki kellett védeni a tömeg *bűnbakkeresési törekvéseit.*⁴ A tűzoltók hasonló módszereket alkalmaznak.

Az 1970-es tiszai árvíznél locsoló gépkocsik fertőtlenített tartályaiban szállították az ivóvizet. Az emberek nem voltak hajlandók inni ebből a vízből, mondván, hogy „bizonytalan az eredete, tisztasága”. Minden meggyőző szónál többet jelentett, hogy a tartályokra festették a „FŐVÁROSI VÍZMŰVEK” feliratot. Ezek után mindenki mert inni belőle.

AZ ELLÁTÁS JELENTŐSÉGE

A mentésben részt vevő parancsnokok kiemelt fontosságot tulajdonítanak az ellátásnak a káros pszichés hatások megelőzésében. Az a tény, hogy például az evés, az alvás jelentősen hat a hangulatra, közismert. A vészhelyzet bonyolult körülményei között a vezetők mégis hajlamosak a technika túlzott előtérbe helyezésére a humán feltételek rovására. *Pedig minden körülmények között törekedni kell arra, hogy az emberek alapvető biológiai szükségletei kielégíthetők legyenek: az élelmezés, a szállás (elhelyezés), a ruházat, a védőeszközök, a tisztálkodási lehetőségek, az orvosi ellátás biztosított legyen.* Bármekkora az emberek vesztesége, a hathatós, több irányból érkező segítség lelki hatása jelentős. Az 1985-ös berhidai földrengésnél a hajléktalanok részére szinte azonnal épültek a sátrak, megszervezték a teljes ellátást, már a rengést követő napokban járták a polgári védelem mérnökei a házakat és felmérték a károkat. A gyors és mindenre kiter-

jedő állami szintű beavatkozás, a közigazgatás operatív, szakszerű támogatása, együttérzése kézzelfogható volt. Mindez a reményt, az újrakezdés lehetőségét jelentette az áldozatoknak.

Tűzoltók számolnak be arról, hogy külön gondot okoz a füsttel telt, égő lakásban egyedül maradt kisgyermek meg találása. A kicsik ugyanis megérezve a veszélyt, a lakás legeldugottabb, legnehezebben felfedezhető helyeire (ágy alá, szekrénybe) bújnak. Több esetben előfordult, hogy a normális körülmények között telefont, ajtózórat kezelni tudó gyermekek elbújtak, és elpusztultak anélkül, hogy a menekülés eszközeit használták volna.

A II. világháborúban a különféle légi támadóeszközök és ezek hatása sok egyszerű ember számára ugyanolyan misztikusan távoli volt, mint a mai polgár számára a sugárzások és a vegyi veszély. *A községek lakói azt hitték, a bombák elkerülik őket.* A gépek közlekedtérére a mezőre, erdőbe menekültek családotól. Csak a tapasztalat győzte meg őket arról, hogy a ház kertjébe épített fedezék, fedett árokóvóhely biztosabb menedékhely, és egyben lehetővé teszi a porta közvetlen figyelését, tűz esetén az oltás megkezdését, az állatok mentését. Egy 70 éves gazda a következőket mondta⁵: „Megöregedtem már, de ilyen szörnyű napot még nem éltem át. Másnap magam is ástam az árokóvóhelyet, tessék megnézni, mélyebb az még két méternél is, ide megyünk le ezután, ha zúgnak a gépek.”

A TÖMEGPÁNIKRÓL

A tömegpánik természetét leginkább a megtörtént esetek feldolgozásával ismerhetik meg a kutatók. A leírások⁶ ugyan többségükben egyedi és nem tudományos igényű kutatások eredményei, mégis adhatnak támpontot a mentést szervező vezetőknek.

A beszámolók azon megállapítását, hogy *a kifejelett pánik csak karhatalommal állítható le*, támasztja alá az 1908-as londoni, Chapham negyedben kitört áruháztűz. Utólagos elemzések alapján súlyos veszteségeket előzött meg a rendőrség gyors és erélyes beavatkozása, amikor behatolva, a kitörő tömeggel szemben, a tágas előcsarnokban sikerült lefékezniük a menekülés elsodró erejét és megakadályozni a kijáratoknál a veszélyes dulakodást, egymás letaposását.

1906 februárjában a *bécsi* lerchenfeldi templomban kisgyermekek (12 év alattiak) okoztak pánikot úgy, hogy valós ok a menekülésre nem is volt. A gyermekek közé eső epilepsziás nő okozott riadalmat, aminek következtében az egyik gyermek „tüzet” kiáltott, és kitört a pánik.

TÁMADÓ FEGYVERRENDSZEREKKEL MÉRT CSAPÁSOK

A háború – mint sajátos katasztrófa – természetesen hatással van a polgári lakosságra is. Ezt *Guggenbühl* svájci író a következőképpen szemlélteti.⁷ „*A harcoló hadsereg és a lakosság közötti elválasztó vonal eltűnőben van. A harcoló katona magányosává válik a kiüresedett harcmezőn, és ezzel párhuzamosan állandósul félelemérzete. A modern messzehordó és nagy találati valószínűséggel tüzelő fegyverrendszerek és az éjjeli harc szinte korlátlan lehetősége folytán a hadműveletek megszakítatlanul folynak, ami fokozott terheléssel jár.*”

*Janis*⁸ a bombázások pszichológiai reakcióit vizsgálta és megállapította, hogy a légitámadások érzelmi hatása arányos volt a halálos áldozatok számával, a rombolás

szintjével. Különösen azoknál, akik látták mások megcsönkítését, halálát, akiket a bombazilánkok megsebesítettek, akiket a légnyomás majdnem megölt, vagy akiknek az otthonát a bomba lerombolta.

A káros pszichikai hatásokat megnövelhetik: az éjszakai támadás, a látható helyen lévő sok halott, az iskolákra, gyermekintézményekre, kórházakra mért csapások, a romok alatt lévők sikertelen megmentése, a mentés alatti ismételt légi csapás, a kibombázottak (hajléktalanok) nem megfelelő ellátása. Figyelembe kell venni, hogy az orvosi, pszichikai, szociális ellátás lehetőségei sokkal korlátozottabbak, mint a békeidőszaki katasztrófák esetén. Így a mentést vezetőket elsősorban a polgári védelmi, honvédségi erőkre támaszkodhatnak a pszichikai ellátásnál is.

TERRORIZMUS ÉS EGYÉB POLGÁRI ERŐSZAK

A polgári erőszak egyre fokozódó és tartós fenyegetésétől a világ számos országa szenved. A házilag készíthető bombák, fegyverek mellett professzionális eszközök tömege is a terroristák kezében van. A fejlett és fejlődő országok nagyvárosaiban a forrongások, rendbontások mindennapivá váltak, ezek a legtöbbször hirtelen sokkhatást, valamint az állandó fenyegetettség érzését váltják ki. *A halál és anyagi veszteség mellett kárt okoz a jelentkező pszichikai hatás is.* Ellentétben az egyéb katasztrófákkal (még a háborút is beleértve) a polgári erőszaknak nincs egy időben történő véges folyamata, lezajlása. Itt arról van szó, hogy a személyi és anyagi veszteségek elkerülése érdekében az életet hozzá kell igazítani a körülményekhez, együtt kell élni a bármikor lehetséges támadások veszélyével.

A terror- és polgárháborús cselekményeknél rendkívül összetett és lélektani szempontból alig prognosztizálható, kezelhető helyzettel állunk szemben a konfliktusokban közrejátszó etnikai, vallási, politikai indítékok és tényezők sokasága miatt. Hazánkban ugyan ilyen jellegű katasztrófák csak kis valószínűséggel veszélyeztetnek, de a határainktól nem távoli események és a nemzetközi tendenciák miatt bekövetkezésük nem zárható ki. Amennyiben bekövetkezne, a mentést vezető legelső feladata – a károk és veszteségek felmérése mellett – a helyzet egyéb összetevőinek tisztázása:

- *a konfliktus (támadás) jellege, oka, kik a szembenállók (elkövetők);*
- *mi volt a támadás, akció célja;*
- *várható-e újabb támadás vagy a mentés akadályozása;*
- *a lakosság egységes vagy megosztott a konfliktusban;*
- *ennek alapján az adott helyen hogy viszonyul a mentéshez;*
- *a kárhely körzetében milyen a hangulat a hivatalos szervezetekkel (mentő erők).*

A MIGRÁCIÓ

A migráció alatt a szakirodalom általában *nagyobb volumenű népességmozgást, „népvándorlást”* ért, amely történhet egy adott országon belül, vagy a határokat is átlépve, megsértve. *Önmagában nem tekinthető katasztrófának, de magában hordozza a katasztrófa veszélyét.* Mivel mind a kitelepítésnél (országon belül), mind a menekültek (országon kívülre) esetében a stresszt okozó tényezők hasonlóak (kiszakítás a megszokott környezetből), egy alponthoz tárgyaljuk, természetesen a sajátosságokra történő utalással. A különböző kutatások is inkább a hatások jellege és nem a helyváltoztatás távoltság szerint tárgyalják az eseteket.

A menekültprobléma kihatásai igen széleskörűek. Az ENSZ felmérése 45 millióra becsüli azok számát, akiknek el kellett hagyniuk hazájukat 1945 és 1967 között. A nyolcvanas évek végén 15 millió menekült volt a világban. Keh Ming Lin és munkatársai (1982) a vietnami menekültekkel való beszélgetés során a következő sajátosságokat tárták fel.⁹ A beilleszkedés nehézségei az új szociokulturális környezetbe jelentősek, ha nincs idő a megfelelő előkészítésre. Fájdalom a családtagok elvesztése miatt, honvágy, a jövő bizonytalansága, a kiábrándultság okozzák az állandósult stresszhatást. Még a második évben is kimutattak fokozódó pszichoszomatikus szimptomákat.

Garrison¹⁰ kóros állapotokat vizsgált katasztrófák után az USA-ban, a környezetből való erőszakos kiszakítással összefüggésben. Véleménye szerint bizonyos kritikus változók figyelhetők meg a kóros állapotok kialakulásában;

- a régi és az új otthon, lakás minősége közötti különbség;
- a valahová tartozás érzése;
- pénzügyi helyzet;
- szociális támogatáshoz való hozzájárulás;
- önkontroll foka;
- a menekült osztálybeli, etnikai helyzete.

A Horvátországban zajló háború miatt Szlovéniában több mint 30 ezer menekült keresett menedéket, többségükben nők, gyermekek és idősek. Szlovén kutatócsoport reprezentatív jellegű felmérést készített a menekültek körében, különös tekintettel a pszichológiai vonatkozásokra. Eredményeik közül a legfontosabbak az alábbiak szerint foglalhatók össze:¹¹ *amikor az emberek végre menedéket találnak, az első órákban a megelégedettség érzése tölti el őket. Utána rögtön leromlítja ezt a büntudat és a bosszúság, mert esetleg nem sikerült megmenteni a rokonokat, barátokat.* Azonoságtudatuk alapjául szolgáló környezetük egyszerre megszűnik körülöttük, ezt súlyosítja, hogy erős függőségi viszonyba kerülnek. Nagyobb távolságban lévő jelentős különbségek esetén kulturális sokkhatás léphet fel.

A családoknál (nem táborban) elhelyezettek érzelmi mutatói a legtöbb területen pozitívabbak, sokkal tovább tartik az otthontól való távollétet. Azok, akik ismerősökhöz, rokonokhoz mehettek, jóval előbb, már a közelben zajló harcok hírére elhagyták otthonukat. Akinek nem volt ilyen lehetősége, csak a harcok, az öldöklés kezdetekor, az utolsó pillanatban döntöttek, amikor életük már közvetlen veszélyben volt. Ilyenkor már az élet megmentésén kívül minden egyéb szempont háttérbe szorult. Szinte kizárólag csoportosan menekültek, főleg anyák gyermekekkel. A családoknál történő elhelyezés szinte egyetlen hátránya a menekültstátusszal kapcsolatos alacsonyabb szintű informáltság volt – a menekülttáborhoz viszonyítva.

Az emberek közérzetére ható egyik legfontosabb tényező volt, hogy rendelkeznek-e információval az otthon maradt rokonokról, családtagokról, másodsorban hazájuk viszonyairól. A háború kimenetelével, a megoldással kapcsolatban a családoknál élők a békésebb megoldásokat keresték. A kutatók szerint azért, mert előbb érkeztek és nem voltak olyan szörnyű élményeik. Lehet, hogy a nyugodtabb légkör letisztultabb, indulatoktól mentesebb véleményt eredményez?

Szélsőséges értékelésekre is hajlamosak voltak a menekültek, fekete-fehér szemléletmód alakult ki, a „mieinkre” és az „ellenségre” osztva a világot. A jó körülmények között élők érzelmei nem szélsőségesek. Általános közérzetük mégis feszült, a tesztek alapján mért átlagérték azonos a szakirodalomban stressz-betegségnél leírt értékkel.

A békés megyei, 1966–1981-ig terjedő árvízveszélyes időszak tapasztalatait feldolgozva egy tanulmány a kitelepítés pszichológiai biztosításával kapcsolatban az alábbi főbb javaslatokat teszi:¹²

● A haladéktalan tájékoztatás biztosításával kell elkerülni a rémhírek, téves információk terjedését.

● A rendbontókat, potenciális pánikgócokat el kell szigetelni.

● Figyelők útján csírájában kell megakadályozni a spontán tömegmozgásokat.

● Az emberekben kialakult pozitív hatásokat (remény, jövőkép) erősíteni kell.

● Zavartalan közlekedéssel, az emberek „kvantumokban” való gyülekeztetésével el kell kerülni a torlódásokat, az ellenőrizhetetlen tömeg kialakulását.

● Kerülni kell a hosszabb ideig tartó tétlenséget.

● A tömeggel kommunikáló vezetőket nem elsősorban beosztás, hanem alkalmasság alapján kell az aktuális feladatra kijelölni: gyakorlott, szuggesztív, magabiztos, érthető, nyugodt beszédű személyek legyenek.

■ Gondolni kell arra, hogy a helyi közigazgatási vezetők is érintettek lehetnek az elköltözésben, ugyanakkor kulcsszerepük van a kitelepítés szervezésében, levezetésében.

■ Amennyiben nincs közvetlen életveszély (gátszakadás-kimenekítés), nem szabad a szírenákat, harangokat, egyéb riasztó hatású eszközöket jelzésre felhasználni.

■ A vezetők minél többet érintkezzenek személyesen is az emberekkel.

A vészhelyzeti szituációk közül a kitelepítéssel és a menekültekkel kapcsolatban áll rendelkezésünkre a legtöbb tanulmány, kutatási eredmény. A mentést szervezőknél, vezetőknél fontos, hogy bizonyos szociálpszichológiai alapismeretekkel és alapos helyismerettel rendelkezzenek. A kutatási eredmények adaptálásánál figyelembe kell venni a szociokulturális környezetek közötti különbséget.

A kutatás során többen felvetették, miért kell külön vizsgálni a katasztrófa-pszichológia kérdéseit, hiszen a katonapszichológia a reguláris, harcoló alegységek klasszikus értelemben vett működése (harctevékenység) közben fellépő káros pszichikai hatások elkerülése vagy csökkentése érdekében már rendelkezik bizonyos ismeretekkel és technikákkal. Erre – a véleményem szerint – az a helyes válasz, hogy a katonákat az ellenfél megsemmisítésére készítjük fel és az ezzel együttjáró pszichikai, fizikai behatásokat vizsgáljuk. Egészen speciális kérdéseket vet fel viszont a civil környezetben végrehajtott mentő tevékenység. Ez más jellegű területen, részben más érzelmi, értelmi behatások alatt történik, itt embertársaink megmentése az egyik fő feladat. Lehet, hogy itt kisebb az életveszély, de a fellépő pszichikai (érzelmi) hatások miatt nehezebb lehet – esetenként meghiúsulhat – a feladat maradéktalan végrehajtása. Mindezekon túl a mentést végző parancsnok a lakosság különféle csoportjaival (gyermekek, idősek, betegek stb.) mint áldozatok (de segítőkkel is) találkozhat, melyeknél a várható magatartás ugyancsak jellegzetes és nem tartozik a katonapszichológia fogalomkörébe.

A cikk csupán az érdeklődés, a figyelem felkeltését szolgálhatta. Az alapját képező disszertáció a fent érintett területeket részletesebben vizsgálja mintegy 150 oldal terjedelemben. Megtalálható a ZMKA Tudományos Könyvtárában. Címe: „Az országunkat veszélyeztető csapások és katasztrófák pszichológiai hatásformái, a következmények csökkentési lehetőségei”.

HIVATKOZÁSOK

---

1. Dr. Kartal Imre: Tapasztalatok, tanulságok, bírálatok. Riadó, VIII. évf. 1944. 8. sz. 114. p.
2. Éles Barna: Pszichikai tényezők szerepe tűz esetén. Bp. 1985. BM. Tűzoltó Kiképző Központ. 6. p.
3. Dr. Kéménézy Iván: Katasztrófák és tanulságaik 2. rész. Polgári Védelem, 1975. 9. sz. 10–13. p.
4. Preszly Béla: Mentés romok alól. Léggöztartó közlemények 2. évf. 144. 6. sz. 166. p.
5. Tömör Károly: Szemelvények a január 23-i dunántúli bombázásról. Riadó, VIII. évf. 1944. 19. sz. 71. p.
6. Dr. Kéménézy Iván: Katasztrófák és tanulságaik. Polgári Védelem. 1989. 10. sz. 24–26. p.
7. Guggenbühl, D.: Das Bild der modernen Kriegeres aus psychologisch-psychiatrischer Sicht. (A modern háború arculata pszichológiai-pszichiátriai szempontból) OETTING, D. W.: i. m. 12. p.
8. Janis, I. L.: Air War and emotional Stress... Greenwood Press westport. 1951. RAPHAEL. B. When disaster strikes. New York Basic Books Inc., 1986. 219. p.
9. Raphael: op. cit. 144. p.
10. Garrison, J. L.: Mental Health Implications if Disaster... International Journal off Mass Emergencies and Disasters. 1985. 2. sz. 49–65. p. Raphael: op. cit. 148. p.
11. Polić, M.–Bauman, A.–Bukinac, Z. Rajh, S.–Usenicik, B.: Horvát menekültek Szlovéniában. Ujma. 1993. 7. sz.
12. Marancsik Pál: Árvízvédelem polgári védelmi szemmel. Békéscsaba. Békés megyei PV. Pság. 1981. 23–27. p.